

על חינוך, סביבה וחתימה לחברה בת קיימא

רשימות מהרשת הירוקה

דוייד דוניץ

אין זה סוד שההתפתחות המואצת של החברה האנושית, מאז המהפכה התעשייתית, ובמיוחד בעשורים האחרונים, מסכנת את תפקודן של מערכות טבעיות שלמות התומכות בחיים על כדור הארץ. התוצאה הסופית של העובדה הידועה הזו היא שפיתוח זה מאיים על הקיום הנאות של האנושות עצמה. יוצא שבעיניים פקוחות אנו מנסרים את הענף עליו אנחנו יושבים. גרמנו לשינוי הרכב האטמוספירה ולשינויי אקלים, לכריתת יערות, לזיהום מי תהום וימים, ולהכחדה מסיבית של מינים וזנים בטבע. אלו הם רק כמה מהתופעות השליליות שיצרה הפעילות האנושית, המתועדת היטב בשנים האחרונות.

בין אם אנו מצטרפים לתרחישים האפוקליפטיים ביותר, ובין אם אנו נמנים עם היותר אופטימיים ומאמינים שאיכשהו הגניוס האנושי ישלוף פתרונות טכנולוגיים אשר ימנעו אסון אקולוגי עולמי, אין להתעלם מכך שהסוגיות הסביבתיות מציבות על סדר היום אתגרים. כמעט בכל מקום בעולם, גוברת אפוא ההבנה שתשובות לבעיות סביבה טמונות בעיקר בפתרונות חברתיים, פוליטיים וכלכליים. כך, למשל, קמה תנועה של התנגדות עולמית לסממנים האפלים של מנגנון הגלובליזציה של השווקים, המונע בעיקרו על-ידי הגדלת רווחים של חברות ענק, והמתוחזק על ידי העסקת עובדים, כולל ילדים, בתת-תנאים ותוך עקיפת השמירה על זכויות היסוד האנושיות ועל ידי הרס הסביבה הטבעית. המלה "משבר", בסינית, משמעותה "סיכון והזדמנות". המשבר הסביבתי והחברתי והסיכון שהוא נושא בחובו, מולידים גם הזדמנות לנסות ולהציב אלטרנטיבות למסלול ההרסני עליו אנו דוהרים. החיפוש אחר מה שקיבל את הכינוי "קידמה אחרת", מציב חלופה לתרבות הרואה ב"צמיחה" כתכלית הכל, ובהיפר-צריכה כמיצוי האושר האנושי. אם נשפוט על פי הניסיון שלנו בישראל, ההפרטה וריבוי המגוון האינסופי של מוצרי צריכה הפכו אמנם לחלק השולט בנוף, אך ברור שאלה לא הובילו בהכרח לשיפור איכות החיים לכלל, ולפי כל המדדים אף הגדילו הם את הפערים החברתיים בין עשירים לבין עניים.

לא לאורך זמן יכול להתקיים מצב בו 20% מהעולם המערבי צורך כ-3/4 ממשאבי כדור הארץ, בעוד העולם השלישי מייחל להגיע לרמת החיים של העולם הראשון. בשנת 2002 בלבד הוצאו בעולם 500 מיליארד דולר על פרסומות שתפקידן לשכנע אותנו לקנות

מוצרים שרק עכשיו גילינו שאנו צריכים אותם. חלקיק זעום מהכספים הללו, ומהוצאות הענק על נשק וצבא (כמעט טריליון דולר בשנה) היה פותר בקלות את בעיית תת-התזונה והעוני בעולם. המצב בארץ, כידוע, למרבה הצער איננו חורג מקנה המידה העולמי.

הניסיון למצוא פתרון לבעיות הסביבה, בשילוב עם ראייה חברתית רחבה, הוליד את המושג פיתוח בר קיימא (קיימות), על פיו יש לשאוף לצורת פיתוח הנותנת מענה לצרכים של הדור הזה תוך התחשבות בדורות הבאים. ראייה זו כוללת בתוכה מחויבות לצדק סביבתי, הגורס שעל כל פיתוח לשפר את מצבן של אוכלוסיות חלשות (שהן בדרך כלל הראשונות להיפגע מבעיות הסביבה ומהפיתוח חסר הרסן). מעבר לזה, מושג הקיימות מציב שאיפה לתכנון מהיבט של צדק בין-דורי, דהיינו פיתוח השומר מרחב להתפתחות הדורות הבאים אחרינו.

יישומה של הפלטפורמה הזו, אשר אומות העולם, ובתוכם ישראל, חתומים עליו בהסכמים בינלאומיים, איננו פשוט כלל וכלל. נדרשת חשיבה חברתית וכלכלית מסוג אחר מזו שהורגלנו בה, חשיבה שאינה מונעת דווקא על ידי הפקת רווחים בטווח הקצר, ושמחליפה מדדים של רמת חיים כלכלית צרה במדדי איכות חיים חברתית רחבה. הקיימות מחייבת הוגנות חברתית, צמצום פערים וריסון במעשה האנושי, כמו למשל ב"עיקרון ההיזהרות" – עקרון האומר שעלינו להימנע מכל נזק, גם כי איננו יודעים מה יהיו ההשלכות של פעולת הרס כזו או אחרת על המערכת הטבעית בעתיד.

מה, בעצם, לקיימות הזו ולחינוך?

לעתים קרובות הנני מוזמן למפגשים כדי להציג את פעילות ה"רשת הירוקה" (רשת של בתי ספר לחינוך סביבתי), וכהרגלי אני מתחיל בפתוח מהסוג המופיע כאן, בדבר המשבר הסביבתי בעולם. לרוב, המאזין לי מהנהן בנימוס ובהסכמה, שהרי כל זה כבר מוכר, ולאט לאט בן או בת שיחי מקבל מבט זגוגי בעיניים וכאילו מתחנן "אתה באמת רוצה שנציל את העולם? כבר מוטלות עלינו כל כך הרבה בעיות/משימות בארץ, האם צריך להלביש על הכתפיים השמוטות של בית הספר גם את התיק הזה?"

ואמנם תגובה זו בהחלט מובנת. ככל שמתעמקים בבעיות האקולוגיות, גם אצלי עולה לעתים קרובות סף הייאוש והתסכול מגודל הבעיות. כיצד אפשר לטפל בחור באוזון, כשהחור בתקציב ובביטחון, שחשים כלל האזרחים במדינתם, כל כך גדול?!

תגובה אחרת לה זוכה הצגת המשבר הסביבתי והקשרו החינוכי, ניתן לתמצת במשפט: "אנחנו כבר עשינו את זה". הייתה שנת איכות סביבה (לפני כ-10 שנים), והמערכת אכן סימנה "v" על הנושא השנתי. הרבה נזכרים גם בסיפור ההצלחה המיתולוגי של הפסקת

קטיפת פרחי הבר בזכות השפעת הילדים על הוריהם, בטיולים שערכו להכרת הארץ, או בתוכניות טבע ושיעורי מדע וטכנולוגיה, שגם בהם מועלות בעיות סביבתיות. יש, כמובן חשיבות רבה לתוכניות ולדוגמאות הללו, אשר בחלקן טובות להמשך הדרך, אך אין בהן די. ככלל, החינוך הסביבתי נדחק לקרן זווית במערכת החינוך בישראל, ואיננו נתפס כדגל מרכזי כלל וכלל. ספק אם נוכל גם לחזור על מתכון פרחי הבר בבית הספר כשמדובר בבעיות ונושאים כמו נדל"ן של שטחים פתוחים, או זיהום אוויר בתל-אביב. מערכת חינוך אשר שמה לה למטרה להגיע לחברה בת קיימא נדרשת להתמודדות אחרת מזו שהכרנו, ולפתוחה של אסטרטגיה המפנימה את התובנות והגילויים הסביבתיים. מאז הכנס העולמי לפיתוח בר קיימא בריו (1992), ובכל מסמך הדהן במדיניות הקיימות מאז, מופיע ה'חינוך' ככלי לרכישת ידע, ליצירת תודעה לשינוי בקרב צעירים וכנתיב מרכזי במעבר לקיימות. לשמחתנו, ובמיוחד לאחר החלטת הממשלה השנה, שהציבה את הקיימות על סדר היום של כל משרדי הממשלה, חלה היום איזו שהיא התעוררות בנושא, גם בקרב בכירים במשרד החינוך. על אף התקופה הקשה של משבר כלכלי וחברתי, מתהווה שינוי במודעות הגוברת של הציבור לעניינים סביבתיים. עשרות גופים אזרחיים וארגוני סביבה קמו בעשור האחרון ונרתמו לפעולה ולמאבק במגוון נושאים. ברור לנו כאן בארץ, היום אולי יותר מתמיד, שמגמות כלכליות עולמיות אינן פוסחות גם עלינו, ובאופן פרדוכסלי דווקא הגלובליזציה מחדדת את העובדה שגם אם איננו כפר קטן גלובלי, לא ניתן להתעלם מהזיקות ומההשפעות הכלל עולמיות עלינו ועל חיינו, כמו גם ההשפעה שאנו משפיעים על מקומות רבים אחרים.

הרשת הירוקה הוקמה לפני כחמש שנים, על מנת לתמוך בבתי ספר המעוניינים להיענות לאתגר של הצבת קיימות סביבתית וחברתית על סדר היום. בדרך זו אנו מנסים לאתגר גם את מערכות החינוך לחשיבה המאמצת עקרונות ועשייה בכיוון זה. על אף הקשיים של מערכת החינוך היום, מצאנו פרטנרים טובים בין המורים והמורות, המנהלים והמנהלות, המוכנים לשאת במשימה, ובעיקר בין הילדים, אשר מהר מאוד "מבינים עניין". דבר זה משמח עוד יותר נוכח הגילוי שחלק ניכר מהפעילות נתפס כטריגר להתחדשות חינוכית וקהילתית בבית הספר.

איך נראה חינוך לחברה בת קיימא? איננו יכולים להגיד בבירור. התסריט נכתב בימים אלה ממש בבתי ספר ברשת ומחוצה לה על-ידי מחנכים הרואים למרחק ומכירים בחשיבות החינוך המכוון לחברה בת קיימא. חלק מהפעילויות יהיו מוכרות גם ממקומות אחרים כמו "מיחזור", וחלקן הן ממש חדשניות בעינינו.

40 בתי ספר וכ-30 גני ילדים השתתפו בתוכניות של הרשת הירוקה בתשס"ד. חלקם חדשים וחלקם כבר איתנו ארבע או חמש שנים. הם עדיין קומץ קטן יחסית בנוף

הישראלי, אבל משמשים "מעבדת ניסוי" לא רעה לבדיקת הצעדים שניתן להתחיל לעשותם במערכת החינוך בדרך לקיימות. בשורות הבאות אנסה לדלות, מפעילות הרשת הירוקה, קווים לדמותו של "חינוך לחברה בת קיימא", באמצעות דוגמאות שאביא מהפעילות המתפתחת ברשת הירוקה, ובארגונים השונים השותפים לנו בעשייה.

"חשוב מקומי"

אמנם הפתגם הידוע אומר: "חשוב עולמי ופעל מקומי" (think globally and act locally), אבל חשוב אולי לא פחות שאנו, המחנכים, דווקא נחשוב מקומי ונפעל מקומי, כי הקשר הנרקם בין האדם לבין הסביבה שלו, ולא איזו סביבה עולמית ערטילאית, הוא הקשר שיכול להביא שינוי. ילדים, העושים את צעדיהם הראשונים בסביבה הקרובה להם, מגלים בפליאה עולם ומלואו, ויוצרים בסביבה זו את ההיכרות האינטימית הראשונה עם החי, הצומח והנוף האנושי. ידוע שהיום ילדים שוהים הרבה פחות זמן בחוץ מבעבר. אם כך יש צורך, יותר מתמיד, ש"נערוך היכרות מיוחדת" דווקא עם הסביבה הקרובה לנו. לא בכדי פונים אנשי סביבה בקריאה לפיתוח "פדגוגיה של מקום".

הסביבה הקרובה מהווה כר פעולה זמין ורחב ללקיחת אחריות ולאזרחות פעילה. לשמע אפשרות זו, המבט הזגוגי בעיני הילד והמורה מתחלף עד מהרה בעיניים בורקות ובתחושת רצון להיות מעורבים ושותפים בניסיונות לפתור את הסוגיה המקומית, שהיא האותנטית והרלבנטית ביותר לחייהם. כך היה למשל כשילדים מארבעה בתי ספר בסח'נין נפגשו עם מהנדס העיר כדי לברר מדוע אין ביישובם אפילו גן משחקים אחד; או כשבקרני-שומרון, לאחר אירועי ונדליזם והתעללות בבעלי החיים בפינות החי בבית הספר, החליטו מורים משלושה בתי ספר לקיים סידרה של מפגשים בנושא: "צער בעלי חיים".

הסביבה הקרובה מזמנת חשיפה למורכבות האופיינית גם בבעיות סביבתיות בכלל. לכן, ברשת אנו חושפים ילדים לדילמות ברמה המקומית והאזורית, דרכן הם לומדים שבסוגיות סביבתיות מעורבים אינטרסים שונים, ולעתים קרובות גם התנגשות בין ערכים. כך היה כשהעלו בפני ילדים משלושה בתי ספר בגליל המזרחי את הדילמה – האם צריך לפתח מחצבות בגליל. הילדים דנו בנושא ושקלו בעיות של זיהום אוויר, זיהום מי תהום, ו"זלילת" שטחים פתוחים, אל מול הצורך ביצירת מקומות עבודה ומתן פתרונות לבעיות כלכליות. בעת הדיון התברר גם שכמה מהורי הילדים עבדו בעבר במחצבות הללו, מה שקרב את הנושא עוד יותר אל ליבם. באמצעות קבוצות דיון שייצגו את בעלי העמדות השונות, הצליחו הילדים להציע פתרונות חלופיים לבעיות השונות ולנקוט עמדה בשאלות שהציגו לנבחרי הציבור.

משאבי טבע או חלק מהטבע?

עצם השימוש במונח "משאבי טבע", כפי שזה מופיע בכותרת הגיליון של "אאוריקה" (מקום פרסומו המקורי של המאמר - הערת העורך), רומז אף הוא על הבעיה שאנחנו שבוים בתוכה: הדיכוטומיה בין האדם לבין הטבע הדומם, תפישה הרואה בטבע "משאב" בלבד, שאפשר לשאוב ולנצל אותו לצרכינו. מבקרי הגלובליזציה טוענים כנגד המסחור וה"מצררך" של כל שטח ציבורי ושל הסביבה כולה. במצב הקיים הסביבה הופכת ערך נדל"ני בלבד, המחזק את הקושי לראות תיפקודים אחרים, או בכל דבר הנחשב משאב "דומם", כבעלי ערך בזכות עצמם, מעבר לערך הכלכלי שלהם, גרידא. בנוסף לכך, קיימת גם הצדקה לניצול יתר של משאבי הסביבה לטובת קבוצה קטנה הנהנית מהם הנאה בלעדית.

אנו יודעים שיש תפישות אחרות בתרבויות שונות, הרואות ב"משאבים" אלה יצורים חיים. כך למשל בשבט האינדיאני הפואבלו, החי בצפון אמריקה, נועצים בני השבט עם כוחות הבופלו, הדב, התירס והכוכבים ש"מגיעים לשוחח" עם המעגל האנושי בעת קיום הטקסים.

אין צורך להרחיק לכת תמיד לתרבויות רחוקות. גם במקורות היהודיים יש התייחסויות וגישות פחות תועלתניות ביחס למגע האדם עם הסובב אותו. בתי ספר דתיים ברשת הירוקה מוצאים חיבורים אותנטיים בין המקורות לבין הסביבה. לדוגמה: בית הספר התורני בניר עציון הקים אתר בשם: "ארץ הכרמל". האתר משלב בין מקורות יהודיים לבין פרקטיקה סביבתית, כמו מיחזור מים, גינה אורגנית ומיחזור חומרים. דוגמה אחרת: בית הספר התורני "ברקאי", בקרני שומרון שקד על חיבור לימודי הסביבה ללימודי היהדות, שעליהם ממונים רבנים-מורים, ומצא הקבלות רבות בין אתיקה סביבתית עדכנית לבין המקורות היהודיים.

הניסיון להתמודד ערכית עם נושא הסביבה אינו מוגבל לחינוך הדתי בלבד. בית הספר "אפק" בראש העין, לדוגמה, אימץ את נחל רבה הקרוב, שהיה אמור להפוך לאתר בנייה. התלמידים חקרו את הנחל והפכו אותו למרחב בו מתקיימים אירועים בית ספריים שונים, כמו קבלת שבת עם ההורים, קונצרטים וכיתות לימוד.

המשותף לדוגמאות הללו, ולרבות כמותם ברשת, הוא ההבנה שהפגינו בבתי הספר שהחינוך הסביבתי אינו עוסק אך ורק בהעברת ידע, אלא שהוא במהותו חינוך ערכי. הצורה בה אנו מתמודדים עם הדילמות הסביבתיות משקפת, לא פחות, את תפישתנו על מהו האדם ומה מקומו בעולם. האם אנחנו רואים עצמנו חלק מהסיפור המופלא של החיים, או שמא אנחנו רק צרכנים המנצלים את מיקומנו בראש הפירמידה? מה הם גבולות הכוח של החברה האנושית, ומה היא אחריותנו לאחר, ליצורי הבריאה

האחרים וגם לאנשים האחרים, שאינם כמונו, ואשר עלולים להיפגע ממעשינו היום ובעתיד. רובנו, אני מאמין, דתיים כחילוניים, מאמצים ברצון את המלצת הפסוק מספר בראשית, שהעניקו לנו תבל יפה כגן עדן ושעלינו "לעבדה ולשמרה". לצד הרצון והיכולת ה"גננית", צריך ה"חינוך לקיימות" לטפח שומרים בעלי תבונה ערכית, הנאמנים לגן זה, אותו אנו עובדים ומפירותיו אנו אוכלים.

אורח חיים עם מודעות לסביבה

הסביבה מזמנת הזדמנויות רבות ליישומן של תובנות מוסריות הניתנות, די בקלות, לביצוע בבית הספר. כשהתחלנו את עבודת הרשת, המלה "קומפוסט", למשל, כמעט ולא הייתה מוכרת בקרב אנשי חינוך שפגשנו. היום, ניתן לראות קומפוסטרים (לא תמיד בשימוש מוצלח אמנם), וערימות קומפוסט בבתי ספר רבים ברשת הירוקה ומחוצה לה. חוק הפיקדון הביא להצבת "כלובים" למיחזור בבתי ספר רבים, אשר למדו לנצל את הרווח הכספי שנוצר מאיסוף קנקלים על-ידי התלמידים. בעקבות המודעות הגוברת למיחזור, וגם מטעמים כלכליים, התחילו בתי ספר רבים למחזר ולהפחית את השימוש בנייר.

מיחזור וחסכון במים הפכו לפעולה אפשרית וגם שכיחה הרבה יותר בבתי ספר משהיו בעבר. אמיר יחיאלי למשל, מורה בירושלים, בנה בבית הספר מערכת למיחזור מי גשם, המשמשים להשקיית הגינות ולשטיפת האסלות בבית הספר. אמנם בית ספר זה אינו שותף ברשת הירוקה, אבל הוא הפך למקור עלייה לרגל לרבים, גם מהרשת הירוקה, הבאים ללמוד את שיטתו הפשוטה, הניתנת ליישום בכל מקום. בתי ספר אחרים מבצעים פעולות צנועות יותר, כמו בית הספר "פסגות" במיתר, שממחזר את מי המזגנים לשם השקיית גינת התבלינים, או בית הספר "אופק" ברמלה, שעסק בהעלאת מודעות לחיסכון במים ואף נקט בפעולות מעשיות בשירותי בית הספר.

אין ספק שכל המגמות הללו ברוכות, ומהוות צעד חשוב לקראת ראיית בית הספר כמוסד חינוכי המעריך את סביבתו ומאמץ אורח חיים "ירוק" וידידותי לסביבה. חשוב שלא נעצור כאן אלא נברר כיצד ניתן לגרום לכך שיישומים אלה ימשיכו ויובילו לשינוי הרגלים רחב יותר בבית ובקהילה, ויהוו לגבי הילדים לא רק סימולציה של מה ניתן לעשות אלא "הדבר עצמו" – חלק משינוי חברתי רחב. מוכרים לנו ספרים בעלי כותרת בנוסח "100 דברים שאפשר לעשות כדי להציל את העולם". אלה אולי עשו קפיצה פשטנית במידת מה, בהבטחה המיידית שהציבו כלפי בעיות העולם. אבל העשייה הסביבתית בבית הספר, המאפשרת התנסות ומשרה אקלים נוח למעבר לקיימות, מלמדת שבהחלט יש לנו מה לעשות כדי להציל את העולם, כשבית הספר מהווה סמן לפעילות העתידית. אני אישית מתייחס (לעתים למורת רוחם של בני משפחתי שהיו מעדיפים פתרונות

פחות ריחניים) בדבקות כמעט פולחנית לשפיכת הפסולת הביתית לתוך ערימת הקומפוסט בחצר. אני עושה זאת תוך ידיעה שבפעילות זו גם הקטנתי במשהו את הרחבת אתרי הזבל ואת זיהום מי התהום, וגם העשרתי את קרקע הגינה שלנו. זהו מעשה מזערי המזכיר לי אמיתות פשוטות של החיים, אך אין לזלזל בחשיבותו. הפרקטיקה היא החיבור בין החזון הרחוק של הקיימות, לבין הצעד המעשי הניתן לביצוע. חשוב שפרקטיקה זו תקבל גיבוי בהעברת המשמעויות הערכיות של הפעולה האישית הקטנה. בקלות יחסית יכולים אנו להרחיב את מגוון הפעילויות של תלמידי בתי הספר כך שגם אם לא נשנה מחר בבוקר את העולם, כל ילד וילדה יכולים יהיו כבר עכשיו להתחיל בצעד הראשון לצעדת אלף המילין.

צדק תרדוף

העיסוק בחינוך סביבתי פותח גם צוהר לתרומה ולפעילות קהילתית לנזקקים, שהצעירים יכולים לקחת בו חלק פעיל. כך קורה בבתי הספר בבעינה נודג'ידאת, כאשר בית ספר "אלנג'אח" אימץ בית נכים ויחד איתם ניקה ושיפץ את המקום; או בית הספר בסח'נין שתלמידיו "אימצו" בית זקנים ובמסגרת זו עסקו בגינון יחד עם המבוגרים והקימו בגן פסל סביבתי. בסגנון קצת שונה, ילדי בית הספר "שרת" בבתי ים מנהלים, מזה מספר שנים, פרויקט משותף עם בית הספר השכן, בית הספר לחינוך מיוחד, ויחד עוסקים בפעולות של גינון ושיפור פני השכונה.

כבר עמדנו על הקשר ההדוק שבין צדק חברתי ופיתוח בר קיימא, המתבטא במושג צדק סביבתי. במפגש של ילדים מבתי ספר בסח'נין עם נציגי הרשות המקומית, הסבירו אלה לילדים כי בעיית ההקצאה והתחזוקה של השטחים הציבוריים נובעת מאי-שוויונות בהקצאת אדמות המיועדות לפיתוח במגזר הערבי לעומת המגזר היהודי, ובאפליה רבת שנים בהקצאת תקציבי המדינה לרשויות המקומיות הערביות לעומת היהודיות. הילדים שאלו מדוע אי אפשר, גם בנתונים הקיימים, לקחת אחריות על שטחי פארק וגנים, ולמדו מהתשובה כי הנושא לא נמצא בסדר העדיפויות של פרנסי היישוב. במפגש אחר של תלמידי בתי ספר בכאוכב, כפר ערבי באזור משגב שבגליל, סיירו התלמידים בשטח מעיינות כאוכב וגילו, שעל אף שהמעיינות היו חלק מהתרבות והמורשת של הכפר ההיסטורי, הרי היום שייך השטח לתחום השיפוט של המועצה האזורית משגב והמקום מוזנח בגלל ויכוח בין המועצות.

אין מנוס מכך – ואף רצוי – שחינוך לקיימות יעלה לסדר היום נושאים כואבים של צדק חברתי וצדק סביבתי. הרשת הירוקה מורכבת מבתי ספר מכל מגזרי וחתכי האוכלוסייה בישראל. אנו גאים שכמעט שליש מבתי הספר המשתתפים ברשת הירוקה

שייכים למגזר הערבי. אלה מעשירים את הרשת באמצעות הפרספקטיבה הנוספת שמביאים החברים הערבים, כמו בדוגמאות שהבאתי מבתי הספר המאוגדים ב"תת-רשת ירוקה" שבנינו בשיתוף "איגוד ערים אגן בית נטופה" שבסח'נין. הדאגה לסביבה בריאה וחינוכית נוגעת לכל המגזרים, וכדיירים משותפים בחלקת ארץ זו, חלה עלינו אחריות משותפת לעתידה. הדבר מהווה פתח לדיאלוג מעניין ופורה של סביבה גם במימד הרב-לאומי וגם במימד הרב-תרבותי.

המרחב הציבורי

חלק ניכר מהדיון בבעיות הסביבתיות הנוכחיות עוסק באופן ההתנהלות ובאחריות על נחלת הכלל (commons) ונכסי הטבע המשותפים כמו מים, אוויר ועוד (common pool resources). אלה וגם אלה, עומדים לעתים קרובות כסלע מחלוקת, כאשר העלויות החיצוניות של פגיעה בהם, על ידי התעשייה והחברות, מועמסות על הציבור באמצעות מיסים ובמחיר בריאות לקויה.

כפי שנהוג בישראל, מרחב משותף זה מנוהל, בדרך כלל, בשקיפות ציבורית נמוכה, ובידוע מזערי של הציבור, כאשר זכותו לדעת ולהיות שותף בתהליכים, כדי שיוכל להשפיע על התכנון. לא פעם זכויות הכלל נרמסות בפני אינטרסים של "הון ושלטון", אשר לא תמיד טובת הציבור עומדת לנגד עיניהם. לאור התופעה הזו, תפישת הפיתוח בר הקיימא שמה דגש על קריאתה להרחבת הדמוקרטיזציה של תהליכי התכנון ושל שיתוף הציבור בתהליכים אלה.

בבתי ספר רבים בארץ, גם ברשת הירוקה וגם מחוצה לה, ניתן למצוא כיום פעילויות המשתפות ילדים וקהילה בתכנון ובעשייה בחצר בית הספר. תופעות כמו: ילדים בונים ספסלים מבוץ, ממחזרים בקבוקים, מגדלים גינות אורגניות או מתכננים ומבצעים, יחד עם הורים ומורים, פינות משחק ופינות צל, הפכו כמעט לאופנה. התופעות הללו מבורכות, גם כי הן משפרות את איכות החיים בבית הספר וגם כי הן מעניקות לצעירים התנסות ישירה בפעילות הנעשית במרחב המשותף הקרוב אליהם.

ניתן לשתף ילדים בחשיבה ובתכנון המרחב הציבורי מעבר לבית הספר. בתת-רשת "חוף כרמל", ילדים משלושה בתי ספר בנו מודלים של חזון האזור שלהם. התהליך המשיך בכיוון של גיבוש נייר עמדה של הילדים המביע מהי "חוף כרמל בת קיימא". הילדים נפגשים עם ראש המועצה באופן קבוע לדיונים על החזון והדרכים ליישמו.

לצד היתרונות החינוכיים של שיתוף צעירים בתהליכי תכנון, קיימים גם יתרונות תכנוניים בולטים: "מה שרואים משם לא רואים מכאן", ילדים ערים יותר ממבוגרים לצורכי בני גילם ומעלים רעיונות וסוגיות שציבור המבוגרים לא תמיד ער להם. למעורבות

זו יש השלכות מעבר לגבולות בית הספר. מקרה דרמטי במיוחד קשור למעורבות קבוצת תלמידים, בהדרכת מורה, סביב פרשת "עמק הצבאים" בירושלים. התלמידים (שלא היו אז ברשת הירוקה, דווקא), למדו את הסוגיה והחליטו להשתתף באופן פעיל במאבק להציל את השטח הירוק היחידי באזור מפיתוח נדל"ני. התלמידים לקחו חלק בדינוי וועדת התכנון, שלבסוף החליטה (יש אומרים שלא מעט בזכות דברי הילדים באותה וועדה), לשמר את העמק עבור השכונות הקרובות, ועבור עדר הצבאים החי בעמק כבמרחה פתוח טבעי. האירועים הללו נלמדים היטב ברשת הירוקה, ויונה סוסנר, אותה המורה, מנחה גם בבתי ספר אחרים כיצד לפתח אקטיביזם סביבתי בקרב הילדים.

בחזרה לעתיד

אלווין טופלר טבע את המושג "הלם העתיד" שכה מאפיין את זמננו. אנו חיים בעידן של חוסר ודאות כרוני על העתיד. מה יותר מחזק קביעה זו מאשר מחקר שהתפרסם בתקשורת וקבע כי למעלה מ-40% (!) מילדי ישראל סובלים מסממנים של דאגה וחרדה בעקבות המצב הביטחוני.

כמעט כל מדד חברתי, כלכלי וסביבתי עליו מסתכלים היום, משקף את דמותה העגומה של החברה הישראלית. חברה שהאופטימיות שכל כך אפיינה אותה בעבר, נפגמה ונמוגה. המדינה שלנו, שהתעצבה על ברכי ההמנון שנקרא "התקווה", ואשר בשפת הרחוב שלנו היו שגורות המלים "יהיה בסדר", רחוקה מלשדר את רוח האופטימיות שכה אפיינה אותנו בשנים עברו. במידה מסוימת גזלנו במו ידינו את העתיד מילדינו ומנכדינו.

פסיכולוגים יגידו עד כמה סולידאריות חברתית, חוויה של רציפות, ויכולת שליטה באירועים, חיוניים הם לבריאות הנפשית של האדם. לכן, אין ספק שחיזוק האמונה והיכולת להשפיע על העתיד הוא אחד האתגרים החינוכיים החשובים ביותר בימינו. יאנוש קורצ'אק אמר פעם ש"תיקון העולם מתחיל בתיקון החינוך..." שינוי בחינוך אמנם לא ישנה את המצב הביטחוני והחברתי שלנו מחר בבוקר, אך אין ספק שהשקעה בחינוך משקפת אמונה ביכולת ליצור מציאות קולקטיבית אחרת.

תפישת הקיימות, כפי שראינו, מנסה להגדיר מחדש מהי "קידמה אחרת" ולרקום חזון חלופי לעתיד, המושתת על ההבנה שכלכלה בריאה וחברה הוגנת – הא בהא תליא, ושניהם – גם הכלכלה וגם החברה – תלויים בקשר הדוק עם סביבה בריאה וחיונית. האופטימיות שמביאה איתה החתימה לחברה בת קיימא היא בסופו של דבר אמונה ברוח האדם וביכולתו לחולל שינוי. כמו שהאלמנטים הפגומים בסביבה הם פרי מלאכת ידי האדם, כך יהיה גם תיקונה. למרות הקשיים והמכשולים הרבים בדרך, יש בידינו להפוך את המציאות על פיה.

ברוח זו אנו פועלים במרבית העשייה המשותפת בכל בתי הספר של הרשת הירוקה, ואף אימצנו לעשייה הזאת את השם "הכדור בדינו". לא בכדי, אנו מעודדים את בתי הספר לממש אקטיביזם סביבתי של ילדים כביטוי מובהק של חינוך לסביבה בת קיימא בחברה דמוקרטית. שני כנסים, תחת הכותרת "הכדור בדינו", מתקיימים זו השנה הרביעית, בשיתוף פעולה עם החברה להגנת הטבע וקואליציה של ארגונים סביבתיים וגופים אחרים. הכנסים מיועדים אחד למורים ואנשי חינוך והשני לילדים, ומטרתם לתמוך ביכולת השינוי של מחנכים וילדים העוסקים בנושאי סביבה.

דוגמה להמחשה: כנס ילדים פעילי סביבה, שהתקיים השנה בשיתוף החברה להגנת הטבע, בהשתתפות 400 ילדים הפעילים בנושאי הסביבה בבתי הספר. הילדים ביקרו בכנסת כדי להיפגש עם חברי כנסת ונציגי ציבור, והציגו בפניהם את סדר היום שלהם: דילמות וסוגיות בהם הם מעורבים ברמה המקומית. הילדים שאלו שאלות כמו "למה הנגב הופך להיות פח הזבל של המדינה? או מדוע זורקים פסולת לים?" חברי הכנסת והשרה לאיכות הסביבה, באותה עת, התקשו לתת תשובות מספקות. לילדים ניתן שיעור מאלף באזרחות פעילה: אם הינך רוצה להשפיע על המצב הסביבתי, אתה חייב להצטייד ביכולת השפעה על מקבלי החלטות.

מורים ומורות הם ציר מרכזי בפעולת הרשת הירוקה למען הגשמת יוזמות לשינוי החינוך הסביבתי והחברתי בבתי ספר ובקהילה. כך לדוגמה, גיל קרסנטי, מורה בבית הספר "אתרוג" ברמת בית שמש. גיל ותלמידיו אמצו אתר ארכיאולוגי ועסקו בשיפוץ ובשחזור תל-ירמות, שנמצא בקרבת בית הספר, והעניקו לאתר את השם "באר התקווה" (!) במשך הזמן הצטרפו לעוסקים במלאכה ילדים מבתי ספר אחרים באזור. לאחרונה, קיבץ סביבו גיל פעילים וארגונים מהרשות המקומית, שקיימו אירוע ב"באר התקווה" למאות משתתפים מבית שמש. לראשונה נחשפו התושבים (ברובם עולים חדשים), לשטח הטבעי והמופלא השוכן באזור מגוריהם, ולבעיות הסביבתיות הקיימות בבית שמש. האירוע תרם לעליית מדרגה במודעות הציבור לנעשה בסביבתו הקרובה.

לסיכום

הרשת הירוקה איננה לבד במאמץ לשינוי הכיוון בחינוך, ופעילויות לשינוי מתרחשות במקומות שונים בארץ. כל אלה הם בבחינת סנוניות ראשונות, ועודן פעולות ספוראדיות המבשרות כי ניתן להתחיל ליישם את חזון הקיימות. הדבר ידרוש בוודאי אומץ ותעוזה מצד מעצבי המדיניות החינוכית על מנת לפעול דווקא בעיתות של צמצומים וקיצוצים, ושל לחץ לשיפור ההישגים הלימודיים של התלמידים. אבל הדבר אינו עומד בסתירה, לדעתנו, למהות פעולת החינוך לשמו, שהיא להעניק לילדינו כלים לפיתוח היכולת שלהם לממש את החיים היפים והטובים.

ומה יותר ראוי לחינוך מאשר להעניק לילדים ערוצים לביטויי אכפתיות, חמלה וטיפוח? ו/או לתת הזדמנות לצעירים להרגיש כי הם מהווים חלק מהמרקם החברתי והסביבתי שלהם, שגם להם יש אחריות כלפיו והם הם בעלי המניות שישפיעו על עתיד החברה הישראלית.

חלומות באספמיא? אולי דברים אלה נשמעים קשים להשגה – הם יהיו כרוכים בשיח דמוקרטי רחב, שינוי בחשיבה הכלכלית והחברתית וגם את האומץ לוותר על ההטבות המדומות שהטילה עלינו תרבות הצריכה וקטיפת הרווח המיידית של ה"שוק החופשי". לפעול בכל צורה אחרת הוא, כפי שכתב המשורר פעיל הסביבה גרי סניידר, "כישלון הדמיון". עלינו להכיר במה שכמעט נשכח מאתנו – שבאמת יכול להיות כאן אחרת. אנו יכולים, יחד עם הדור הצעיר, לראות ולפעול לקראת עתיד בו האנשים קשורים למקום ולקהילה בה הם חיים; להבין את יחסי התלות וההדדיות שמקיים האדם עם כל המערכות הטבעיות ועם מארג החיים; ולחשוב על עתיד בו החברה יוצרת מחויבות להוגנות חברתית, ומטפחת מוטיבציה וכלים לשינוי ולשיפור פני הדברים. מוזמנים להשתתף. הכדור עדיין בידינו.

הרשת הירוקה, מיסודה של קרן קרב, פועלת במסגרת תוכנית קרב למעורבות בחינוך ובשילוב הדוק עם מרכז השל לחשיבה ומנהיגות סביבתית, וגופים קהילתיים וסביבתיים רבים נוספים.